

ЗМІСТ

ПЕРЕДСЛОВО	12
Тема 1. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. ОЛЕКСАНДР ПОТЕБНЯ	15
1.1. Давньоукраїнська (руська) мова	15
1.2. Мовна картина Русі IX–XIII ст.	19
1.3. Мова доби Литовсько-Руської держави (друга половина XIV – перша половина XVI ст.).....	20
1.3.1. Перші переклади біблійних пам’яток давньоукраїнською мовою (чи з її елементами)	22
1.3.2. Пам’ятка-символ народної мови у сакральних текстах – <i>Пересопницьке Євангеліє</i> (1556–1560 рр.).....	22
1.4. Мова в другій половині XVI – першій половині XVII ст.	23
1.4.1. Староукраїнська (руська) мова як об’єкт лінгвістичної кодифікації	23
1.4.2. Староукраїнська мова у світських жанрах.....	25
1.5. Мовно-історична та світоглядова прелюдія Московської доби (друга половина XVII ст.) та мова в часи Гетьманату.....	25
1.6. Лінгвоцидна політика Москви (друга половина XVII – XVIII ст.).....	26
1.6.1. Суть московського світу	28
1.7. Національно-мовне відродження Галичини	30
1.8. Національно-мовне відродження Великої України.....	31
ОЛЕКСАНДР ПОТЕБНЯ: ТОЙ, ХТО ПРОНИК У СУТЬ МОВИ	32
ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ	41
ЗАВДАННЯ	41
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	43
Тема 2. ПРАВОПИС ЯК ФОРМА І СУТЬ НОРМАТИВНОСТІ МОВИ. ІВАН ОГІЄНКО	45
2.1. Правописні баталії як наслідок великої політики між православними і католиками.....	45
2.2. Правописні системи як основа мови	48
2.3. Правопис 2019 – продукт ліберально-гібридної моделі мовної політики.....	53
2.3.1. Фонетичні зміни	53
2.3.2. Морфологічні та словотвірні зміни	54
2.3.3. Власне правописні зміни	56
ІВАН ОГІЄНКО: ТОЙ, ХТО УКРАЇНІЗУВАВ ОСВІТУ ТА ЦЕРКВУ	58
ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ	66
ЗАВДАННЯ	66
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	68

Тема 3. ЗАКОНОДАВЧЕ ПОЛЕ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.	
ТИПИ МОВНИХ НОРМ. ОЛЕНА КУРИЛО	70
3.1. Законодавче поле української мови	70
3.2. Національна та літературна українська мова	74
3.3. Історія творення мовної норми і мовного стандарту	75
3.3.1. Деукраїнізація українських слів	79
3.3.2. Типи мовних норм.....	81
ОЛЕНА КУРИЛО: НАВЧАЛА НЕ ПРАВИЛ, А ЛЮБОВИ ДО НАШОЇ МОВИ	84
ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ	89
ЗАВДАННЯ	89
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	91
Тема 4. УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКА ТА ЇЇ СЛОВНИКАРСЬКА КОДИФІКАЦІЯ.	
ПАМВО БЕРИНДА	93
4.1. Лексичні засоби української мови	93
4.2. Словникарська кодифікація української лексики	97
4.2.1. Початок українського словникарства у час Русі.....	97
4.2.2. Словник Бориса Грінченка	101
4.2.3. Словникарська справа від часу проголошення незалежної України (УНР) 22 січня 1918 року	101
4.3. Типи лінгвістичних словників.....	103
4.4. Типові порушення лексичної норми	107
ПАМВО БЕРИНДА: ТОЙ, ЯКИЙ ЗАМАНІФЕСТУВАВ ПРОСТУ РУСЬКУ (СТАРОУКРАЇНСЬКУ) МОВУ В XVII ст.	110
ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ	118
ЗАВДАННЯ	118
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	119
Тема 5. БАГАТСТВО Й НЕПОВТОРНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ. БОРИС ГРІНЧЕНКО	
5.1. Багатозначність слів крізь призму норми.....	123
5.2. Омонімія в аспекті норми.....	126
5.3. Паронімія в аспекті норми	127
5.4. Синонімне поле мови як джерело поповнення словникового запасу.....	130
5.5. Поняття про тавтологію і плеоназм	133
БОРИС ГРІНЧЕНКО – ВОЇН НА ПОЛІ МОВИ	135
ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ	151
ЗАВДАННЯ	152
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	153

Тема 6. ЛЕКСИКА З ПОГЛЯДУ ПОХОДЖЕННЯ	
ТА СТИЛІСТИЧНОГО ЗАБАРВЛЕННЯ. ОЛЕКСАНДР ПОНОМАРІВ..... 155	
6.1. Лексика з погляду походження.....	155
6.2. Типи запозик.....	157
6.2.1. Доцільність та недоцільність запозик.....	160
6.2.2. Деукраїнізація українських слів.....	162
6.2.3. Українські відповідники до іншомовних слів у різних царинах знань.....	163
6.3. Англійзація як суржик.....	168
6.3.1. Асиміляція та адаптація чужомовної лексики.....	171
6.4. Лексика української мови зі стилістичного погляду.....	173
ОЛЕКСАНДР ПОНОМАРІВ: МОВОЗНАВЕЦЬ ЛИЦАРСЬКОГО ГАРТУ 177	
ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ	182
ЗАВДАННЯ	183
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	184
Тема 7. ПРАКТИЧНА ОНОМАСТИКА І ФРАЗЕОЛОГІЯ. ОЛЕКСА ТИХИЙ 186	
7.1. Ономастика як символ національної ідентичності.....	186
7.1.1. Винародовлення (асиміляція чи уподібнення) прізвищ	187
7.1.2. Особливості відмінювання прізвищ	189
7.1.3. Винародовлення українських імен.....	190
7.2. Фразеологія як вислід національної традиції.....	192
7.2.1. Лексичний склад фразеологізму.....	195
7.2.2. Системні відношення у фразеологізмах	196
7.2.3. Типові порушення фразеологічної норми.....	196
ОЛЕКСА ТИХИЙ – ДОН КІХОТ ХХ СТОЛІТТЯ З ОБЛИЧЧЯМ	
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРЕЗИДЕНТА 200	
ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ	206
ЗАВДАННЯ	206
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	208
Тема 8. ФОНЕТИЧНА НОРМА ЯК СКЛАДНИК МОВНОЇ СИСТЕМИ.	
ОЛЕКСА ГОРБАЧ 210	
8.1. Самобутність української фонетичної системи.....	210
8.2. Фонетична норма.....	213
8.3. Акцентуаційна норма.....	216
ОЛЕКСА ГОРБАЧ – ІСТОРИК МОВИ 223	
ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ.....	231
ЗАВДАННЯ.....	231
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	233

Тема 9. НОРМАТИВНИЙ АСПЕКТ СЛОВОТВІРНОЇ НОРМИ.

СВЯТОСЛАВ КАРАВАНСЬКИЙ	235
9.1. Самобутність української словотвірної системи	235
9.2. Словотвірна норма	237
9.2.1. Порухення словотвірної норми на рівні суфіксів	239
9.2.2. Порухення словотвірної норми на рівні префіксів	245
9.2.3. Порухення словотвірної норми у вживанні прислівників	247
9.2.4. Порухення словотвірної норми у вживанні складних слів	247
9.2.5. Порухення словотвірної норми на рівні словосполук	248
9.3. Історичний словотвір крізь назви <i>Русь, Росія, Україна, Московія</i>	249
9.3.1. Походження та вживання лексеми <i>Русь</i>	249
9.3.2. Походження та вживання лексеми <i>Росія</i>	250
9.3.3. Походження та вживання лексеми <i>Москва</i>	251
9.3.4. Походження та вживання лексеми <i>Україна</i>	252

СВЯТОСЛАВ КАРАВАНСЬКИЙ – МАЛОВІДОМИЙ БОРЕЦЬ

ЗА КУЛЬТУРУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	254
ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ	259
ЗАВДАННЯ	259
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	261

Тема 10. МОРФОЛОГІЙНІ ЗАСОБИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

МЕЛЕТІЙ СМОТРИЦЬКИЙ	263
10.1. Самобутні українські морфологічні риси	263
10.2. Категорія роду українського іменника.....	264
10.2.1. Проблемні форми роду іменника.....	264
10.2.2. Рід іншомовних незмінюваних іменників.....	268
10.3. Категорія числа українського іменника	269
10.4. Особливості груп іменників	271
10.5. Відмінювання іменників. Родовий відмінок однини	272
МЕЛЕТІЙ СМОТРИЦЬКИЙ – АВТОР «ГРАМАТИКИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ»	277
ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ	288
ЗАВДАННЯ	288
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	289

Тема 11. ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ.

ОЛЕКСА СИНЯВСЬКИЙ	292
11.1. Давальний відмінок як свідок живої мови	292
11.2. Знахідний відмінок – особливості відмінювання.....	293

11.3. Орудний відмінок – особливості відмінювання.....	293
11.4. Місцевий відмінок – особливості вживання.....	294
11.5. Труднощі творення кличного відмінка та звертання.....	295
11.5.1. Особливості звертання.....	298
11.6. Відмінювання іменників у множині.....	298
11.7. Особливості відмінювання множинних іменників.....	300
11.8. Порушення морфологічної норми іменника.....	300
ОЛЕКСА СИНЯВСЬКИЙ – ТВОРЕЦЬ УКРАЇНСЬКИХ	
ЛІТЕРАТУРНИХ НОРМ.....	302
ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ.....	308
ЗАВДАННЯ.....	308
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.....	310
Тема 12. ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ПРИКМЕТНИКІВ, ЗАЙМЕННИКІВ,	
 ЧИСЛІВНИКІВ. АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ.....	312
12.1. Українські прикметники як мовна самобутність.....	312
12.1.1. Порушення морфологічної норми прикметників.....	315
12.2. Українські займенники як основа вказівності.....	316
12.2.1. Уживання пошанної множини займенників.....	318
12.2.2. Порушення морфологічної норми займенників.....	320
12.3. Українські числівники як належність до давнього шару лексики.....	322
12.3.1. Функціонування числівників.....	323
12.3.2. Морфологічна норма числівника.....	325
12.3.3. Зв'язок числівника з іменником.....	327
АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ – ВИДАТНИЙ МОВОЗНАВЕЦЬ-ПОЛІГЛОТ.....	328
ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ.....	336
ЗАВДАННЯ.....	336
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.....	338
Тема 13. ДІЄСЛОВО КРИЗЬ ПРИЗМУ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ.	
 БОРИС АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ.....	340
13.1. Культура мовлення дієслова.....	340
13.2. Уживання наказового способу дієслова.....	343
13.3. Специфіка часу дієслова.....	345
13.4. Особливість дієвідмін.....	346
13.5. Архаїчні (атематичні) дієслова.....	347
13.6. Ненормативні форми дієприкметника.....	349
13.7. Форма на -но, -то в системі культури української мови.....	356

13.8. Дієприслівники в системі культури української мови	358
13.9. Порухення морфологічної норми дієслова.....	359
БОРИС АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ: ВІД ЯЗИКА ДО МОВИ	
І ВЕРШИН МОВОЗНАВСТВА.....	360
ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ	368
ЗАВДАННЯ	368
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	370
Тема 14. ДИСКУРСИВНІ СЛОВА ЯК ЕТНОСПЕЦИФІЧНІ ІДЕНТИФІКАТОРИ	
В КУЛЬТУРІ СПІЛКУВАННЯ. ПАВЛО ЖИТЕЦЬКИЙ.....	
14.1. Самобутність українського прислівника.....	373
14.1.1. Порухення мовної норми щодо вживання прислівника.....	374
14.2. Особливість українського прийменника.....	375
14.2.1. Типові порухення мовної норми прийменника	376
14.2.1.1. Прийменник <i>по</i>	376
14.2.1.2. Прийменник <i>при</i>	378
14.2.1.3. Прийменник <i>за</i>	380
14.2.1.4. Інші прийменники.....	381
14.2.2. Синонімія прийменникових конструкцій.....	382
14.3. Самобутність українського сполучника	383
14.4. Особливості часток в українській мові.....	383
14.5. Самобутність вигуків.....	384
14.6. Типові порухення мовної норми дискурсивних слів.....	384
ПАВЛО ЖИТЕЦЬКИЙ ПЕРШИЙ ВИСВІТЛИВ УКРАЇНІ	
ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ	386
ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ	395
ЗАВДАННЯ	395
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	396
Тема 15. СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.	
ВАСИЛЬ НІМЧУК.....	
15.1. Синтаксичні засоби культури мовлення (норма та її руйнування).....	399
15.2. Особливості дієслівного керування.....	405
15.2.1. Типові порухення дієслівного керування	406
15.3. Синтаксичні норми як спосіб мислення.....	408
15.3.1. Координація (погодження) підмета з присудком	408
15.3.2. Помилки в уживанні додатка	410
15.3.3. Поєднання однорідних означень з іменником.....	410
15.3.4. Узгодження прикладки з означуваним словом.....	411

15.3.5. Уживання відокремлених обставин	413
15.3.6. Уживання однорідних членів речення.....	413
15.3.7. Особливості складнопідрядних речень	414
15.4. Типові порушення синтаксичної норми	415
ВАСИЛЬ НІМЧУК – АТЛАНТ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	416
ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ.....	424
ЗАВДАННЯ.....	424
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.....	427
ПІСЛЯСЛОВО	429
ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА	430

ПЕРЕДСЛОВО

Дорогий читачу!

Це передслово мала написати Ірина Фаріон... Це мав бути надих, щоб книжка була легка, щоб була вертикаллю пам'яті про наших велетнів-мовознавців, на плечах яких ми стоїмо.

Наша історія створення цієї книжки сягає початків праці на кафедрі української мови, коли ми обидві прийшли працювати до Львівської політехніки. Тоді ж наш завідувач, Геннадій Леонідович Вознюк, доручив нам з Іриною Дмитрівною оформити стенд про мовознавців. Ми цей стенд-мартиролог створили і вписали там історичні віхи з життя наших мовознавців: Мелетія Смотрицького, Олександра Потебні, Павла Житецького, Івана Огієнка, Василя Сімовича. То була наша перша спільна робота і початок нашої дружби, яка тепер має вимір у 33 роки... Стенд робили вручну: з книжок чи статей витинали фото мовознавців, а далі просто від руки писали найважливішу інформацію. Далі знову ми разом працювали з постатями мовознавців, бо в курсі «Сучасна українська мова» один семестр я давала студентам на опрацювання ідеологічно-мовні статті, а інший семестр – мовознавчі постаті. На той час Ірина Фаріон вже активно творила свої дітища – програми «Велич особистости» (160 програм) та «Ген українців» (понад 130 студій). Згодом прийшла ідея видати книжку разом, бо це були наші спільні напрацювання, і п'ять років тому ми вирішили, що час на спільну працю настав.

Але... «життя прожити – не поле перейти». Йшла Велика національно-визвольна війна за нашу Самостійну Українську Державу, що за нашого життя тривала від 2014 року, а широкомасштабне вторгнення московського ворога відбулося 24 лютого 2022 року... Осторонь стояти було неможливо. Ірина Фаріон була в епіцентрі подій. Вона щотижня записувала *ПолімОгляди*, оскільки було потрібно просто і доступно пояснити складні нагальні політичні події. Ірина Фаріон вела блоги на «Українській правді», провадила щотижневі курси з української мови, що називалися «Мовно-літературні виклади» (вони теж вимагали підготовки); також записувала на каналі НТА «Ген українців», а щоб зробити кожну студію, читала листи й спогади (бо це правдивий матеріал) та монографії, щоб знайти ту доріжку-стежинку, яка зацікавить слухача. Ще Ірина Фаріон писала статті до наукових журналів. Ще паралельно їздила на конференції. Ще готувала іншу свою книжку-цитатник. Працювала над вступною статтею, щоб перевидати «Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-

політичний вибір». Продумувала й записувала новий акцент для другого видання «Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником)», щоб усі знали, що наша ПРАВДЕШНЯ ідентифікація українців – це ІМ'Я ТА ПО БАТЬКОВІ (згадаймо князів X–XIII ст.: Володимир Святославович, Мстислав Володимирович, Ігор Святославович, Олег Ігорович та ін.). Потім цю ідентифікацію в нас вкрали московити, а українці були такі погідливі, мляві й безхребетні, що не боролися за власні назви. Отож роботи в Ірини Дмитрівни було вкрай багато...

Усе це Ірина Фаріон називала великим словом СЛУЖІННЯ (служіння людям, служіння у війську, та й в церквах йде Служба Божа). Служіння Ірини Фаріон – це її монографії, статті, посібники та велика громадська й політична робота. Вона працювала більше, ніж жила.

Паралельно ми разом писали запронований вашій увазі посібник «**Мова і мовознавці: утвердження норми**». Ми детально обговорили зміст кожного розділу, наповнення прикладами, кількість сторінок, і навіть те, яке прізвище має бути спочатку. Я, розуміючи значення Ірини Фаріон у всеукраїнському вимірі, запропонувала першим дати прізвище Фаріон, але отримала цілковиту незгоду. Ірина сказала: «Пам'ятай про алфавіт! Я хочу, щоб ми дотримувалися його!». Ми знову й знову обговорювали всі деталі книжки і майже доробили її до вересня 2023 року. Але далі було безпрецедентне цькування Ірини Фаріон за те, що вона говорить Правду! За те, що закликає ВСІХ дотримуватися МОВНОГО КОДЕКСУ ЗАКОНІВ. Так, законів, які панують у державі, потрібно дотримуватися! Без законів не існує держави. Згодом було ганебне звільнення професора з Львівської політехніки. Знову за те, що вимагала бути всім рівними перед законом. І весь цей час Ірина Фаріон писала відкриті листи до влади, до уповноваженого з мовних питань, до головнокомандувача, до керівника військової бригади (відповіді, якщо й були, то дуже обтічні й загальні). Ірина Фаріон вважала, що мусить сама себе захистити (хоча й мала адвоката), тому вона готувалася ретельно до своїх виступів у судах (яких після її звільнення з роботи було три!). Саме Апеляційний суд м. Львова поновив її на посаді професора катедри української мови. А ще Ірина постійно оголошувала збори грошей для бригад «Рубіж», «Сила Свободи» та «Карпатська Січ». Їздила зі своєю вилюбленою книжкою «Англiзми і протианглiзми: 100 історій слів у соціоконтексті» (написана у співавторстві) численними українськими містами. У ПолітОглядах рекламувала книжки зі своєї бібліотеки. Напевне, знаково, що однією з останніх книжок була моя «Сучасна

українська мова: самобутність, система, норма» (наше останнє листування в телеграмі було теж про цю працю...). Символічно, що й наша остання спільна конференція «Олена Пчілка. Повернення. До 175-ліття Великої Українки» була в Луцьку, бо це була наша шана великій жінці-націоналістці (29 червня 2024). Приголомшливо, що перша студія Ірини Фаріон «Ген українців» (2019 р.) теж про цю мармурову пані і називалася «Олена Пчілка – перша жінка-націоналістка». Далі був день – 19 липня 2024 року, який навечно обірав усі плани Ірини...

На жаль, бути осиротілою в цьому світі зовсім не легко...

Отож цю книжку «Мова і мовознавці: утвердження норми» Ірина Фаріон не дописала... тобто теми про мовознавців мали ґрунтовну основу, але залишилися незакінченими, тому я їх максимально точно відтворювала за записами Ірини Фаріон, програмами «Ген українців» і «Велич особистости». Іншу частину посібника – теоретично-навчальні теми, тести, завдання, запитання – я зробила раніше, й Ірина Фаріон усе прочитала, схвалила, а першу та другу тему максимально доповнила.

«Чарівнятка», «весняні листочки», «сніжинки», «проліски» (так зверталася Ірина Дмитрівна до своїх студентів), пам'ятайте, що дорога життя – це дорога Правди, Любови до свого та Служіння своєму українському народові. За те, що наші мовознавці не схилялися перед ворогом, не сповідували ідей советської влади, їх вбивали. Було знищено 90 % членів Правописної комісії. Саме за колючу, непричесану, часом і брудну її величність Правду вбили серед білого літнього світлого дня легендарну Ірину Фаріон. Ця книжка – це не просто Пам'ять, це Гени та Величі української науки, які дали українській Мові життєві паростки.

Залишаю книжку без тієї вступної частини-надиху, бо це хотіла зробити наша ПРОФЕСОР... Так, читачу, ПРОФЕСОР, бо вона наполягала, що не є ані професорка, ані докторка наук, бо стаття і кваліфікатор – це різні речі. А досконала ЇЇ ВЕЛИЧНІСТЬ МОВА сама добере доречні форми.

У добру дорогу, наша спільна Праця, яку ми планували з Іриною Фаріон презентувати в нашій сильній непоборній Україні...

Оксана Микитюк,

подруга Ірини Фаріон від 1991 року.

Написано 22 липня 2024 року в день
приходу нашої національної Української Легенди
до іншого дому, дому невідомого для нас...

Дому життя з Господом